

1991 - 1995 YILLARI ARASI TÜRKİYE MOLDOVA İLİŞKİLERİ VE GAGAUZLAR

Turkey and Moldova Relationships and Gagauzs between the Years of 1991-1995

Междусторонние отношения между Турцией и Молдовой в 1991-1995х годах и гагаузы

Ali Servet ÖNCÜ*

Gazi Türkiyat, Güz 2014/15: 87-104

Özet: Moldova, Karadeniz havzasının en önemli ve stratejik ülkelerinden birisidir. Türkiye, bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra bu ülkeyi tanımış ve diplomatik ilişkiler başlamıştır. Türkiye, Moldova'da yaşayan Gagauz Türklerini başından beri iki ülke arasındaki ilişkilerde bir köprü olarak görmüş ve Moldova ile Gagauz Türkleri arasında yaşanan bazı sıkıntıların çözümünde uzlaştırıcı bir rol oynamıştır. Türkiye'nin bu tavır Moldova'yı Türkiye ile her alanda işbirliği yapma noktasında daha da cesaretlendirmiştir. İki ülke arasındaki işbirliği ilk yıllarda yetersiz olmasına rağmen her geçen gün artarak devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Moldova, Gagauz, Karadeniz, işbirliği

Abstract: Moldova is one of the most important and strategic countries in the Black Sea basin. Turkey recognised Moldova immediately after it declared independence and diplomatic relations have begun. Turkey has considered the Gagauz Turks living in Moldova as a bridge in bilateral relations and played a conciliatory role in the solution of the difficulties arising between Moldova and the Gagauz Turks. This attitude of Turkey has encouraged Moldova more to cooperate with Turkey in all fields. Although cooperation between Turkey and Moldova was insufficient in the first years, it continues increasing day by day.

Key words: Turkey, Moldova, Gagauz, Black Sea, cooperation

Аннотация: Молдова, является одним из наиболее важных и стратегических стран находящихся в регионе Черного моря. Турция сразу же признала независимость страны, после того как она объявила о ней и с тех пор начались междусторонние дипломатические отношения. Турция с самого начала расценивала гагаузских месхетинцев, проживающих в Молдове как мостом в отношениях между двумя странами. Также, Турция всякий раз находила компромиссы в решении некоторых проблем, возникших между Молдовой и Гагаузскими турками. Эти усилия оказанные со стороны Турции поощряли разносторонние отношения между двумя странами. Международные сотрудничества по сравнению с первыми годами с каждым днем продолжают углубляться.

Ключевые слова: Турция, Молдавия, Гагаузы, Черное море, сотрудничество

GİRİŞ

Moldova, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan devletlerden birisidir. Karadeniz havzası içinde yer alan, Doğu

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Erzurum/ TÜRKİYE. aliservecu@atauni.edu.tr

Avrupa ve Balkanlara komşu olan Rusya Federasyonu ile doğrudan bir sınırı olmasına rağmen bu ülkeye de oldukça yakın olan Moldova, konumu, etnik yapısı, tarihî ve kültürel geçmişi itibariyle oldukça önemli bir ülkedir. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan tüm yeni cumhuriyetler ile yakın işbirlikleri kurmak isteyen Türkiye, Moldova ile de ilişkilerini bu çerçeveye oturtmuştur. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler Moldova'nun bağımsızlığını kazanmasından sonraki birkaç yılda istenilen düzeyde olmamıştır. Sınır komşusu olmayan iki ülke özellikle Moldova'nın kendi içinde yaşadığı sıkıntılar yüzünden aralarında var olan potansiyeli değerlendirememiştir. Moldovalı milliyetçilerin bağımsızlık sürecinde ve sonrasında politikaları, Moldova sınırları içerisinde yaşayan Rusların ve belki de en önemlisi Gagauz Türklerinin bu devlet ile var olan sorunları, Türkiye Moldova ilişkilerini ister istemez etkilemiştir. Bahsedilen sorunların yanında ciddi ekonomik sıkıntılarla da karşı karşıya olan bu devlet bağımsızlıktan sonra bir süre kendisine bir yol çizmekte oldukça zorlanmıştır. Romanya ve Ukrayna arasında sıkışmış olan ve Rusya Federasyonu'nun baskısını her an üzerinde hissedilen Moldova'nun Türkiye'nin kendisiyle ilgili politikalarında samimi olduğunu anlaması için biraz zaman geçmesi gerekmiştir. Türkiye Moldova ilişkilerinin gelişimi büyük oranda Gagauzların durumu ile alakalı olduğu için makalede iki ülke arasındaki ilişkiler Moldova Devleti'nin bağımsızlığını kazandığı 1991'den Gagavuzların sorunlarının çözüldüğü 1996'ya kadar incelenmiştir. Makalede her iki devletin neden birbirlerine ihtiyaçları olduğu sorusu cevaplanmaya çalışılmış; Moldova'nun bağımsızlık sürecinde yaşadığı sıkıntılar ve Türkiye ile adım adım geliştirdiği ilişkiler ortaya konulmuştur.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMA SÜRECİNDE MOLDOVA

Ukrayna ile Romanya arasına sıkışmış ve tarihî adı Besarabya olan bölge son yüzyıl içinde Rusya ve Romanya arasında birçok kez el değiştirmişti (Judt 2009: 779). İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Romanya'ya ait Besarabya ve Bukovina, 23 Ağustos 1939 tarihli Alman Rus Saldırmazlık Paktı'nın gizli maddesi uyarınca SSCB'ye bırakılmıştı (Hart 2000: 23, 155, Sander 2008: 144, Çınar 1997: 1607, 1611). 1940 yılı Haziran ayında bu bölgeler SSCB tarafından işgal edilmiş, savaştan sonra imzalanan Paris Antlaşmasıyla Besarabya, Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştı (Armaoğlu 1996: 372,452, Sander 2008: 233). Besarabya bölgesi halkı, etnik olarak çok çeşitli olmasına rağmen çoğunluk itibariyle Romence konuşuyordu. Fakat SSCB yönetimi bu bölgeyi Romanya'dan ayırştırmak için Kiril alfabesini zorunlu tutup bu halkın kendilerine Romanyalı değil de Moldovalı demesi için uğraşmıştı. 1980'lerin sonunda ise Moldova'da Romanyalılaşma çabaları ortaya çıkmıştı. Romanya ile tarihsel ve kültürel bağları çok kuvvetli olan Moldova'da 1989 yılında Halk Cephesi liderliğindeki entelektüeller Moldova dilinin yeniden yapılanması ve Latin harflerinin kullanılması için mücadeleye başlamışlar ve komünist Moldova yönetimi baskılara dayanamayarak Latin harflerini kabul etmişti. Bu şekilde Moldo-

va dili, Romanya'nın resmî dili ile aynı olmuş ve Moldova, Rusya'nın etkisinden biraz daha kurtulmuştu. Ayrıca Romanya'da 1989 yılında komünizmin tasfiye olması Moldova milliyetçilerini Romanya ile birleşme konusunda daha da cesaretlendirmişti (Karpat 1996: 290, Telci 2010: 777, Judt 2009: 779).

Moldova, 16 Mart 1991'de SSCB'nin yeni yapısını belirleyecek halk oylamasını boykot ederek bağımsızlığını ilan edeceğinin işaretini vermişti (Uçarol 2010: 1048, "SSCB'de Birlik Oylaması", Milliyet 17 Mart 1991: 4). 27 Mayıs 1991'de Moldova'nın başkenti Kişinev'de büyük bölümü ülkelerinde iktidar olan Letonya, Estonya, Ermenistan ve Moldova Halk Cepheleleri, Gürcistan Yuvarlak Masa ve Litvanya Sajudiler Hareketinin katıldığı "Kişinev Forumu" toplanmış, katılımcı devletler SSCB'den ayrılma iradelerini ortaya koymuşlardı ("Birlik İçinde Birlik", Milliyet 28 Mayıs 1991: 4). 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı Kızıl Ordu'nun yaptığı darbe girişimini desteklemeyen Moldova, 26 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Uçarol 2010: 1048, Judt 2009: 785 "Yeltsin'den Ültimat", Milliyet 21 Ağustos 1991: 14, "Sovyetler Parça Parça", Milliyet 27 Ağustos 1991: 1).

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ülkelerin birçoğu etnik kargaşanın içerisine düşmüş, bu ülkelerde diğer azınlık sorunlarının yanında, bir de Rus azınlıklar sorunu ortaya çıkmıştır. Sayıları yaklaşık olarak yirmi beş milyon olan bu Rusların cumhuriyetlerin halkları ile aralarındaki ilişkiler zamanla gerginleşmiştir. Rus azınlıklarla yerli halklar arasında ilk çatışma Moldova'da başlamış ve iç savaşa dönüşmüştür (Telci 2010: 777-780, "Moskova'nın Soydaş Telaşı", Milliyet 8 Ağustos 1992: 6). Moldova'nın dört buçuk milyon nüfusunun % 64.5'i Moldovalı veya Romen kökenli iken, %13.8'i Ukraynalı, %13'ü Rus, %3.5'i Hristiyan Gagauz Türkleri, %2'si Bulgar ve %3.2'si Yahudi, Çingene ve diğer küçük gruplardan oluşmaktaydı. SSCB'nin dağılma sürecinde Moldova'daki Ukraynalıların da desteğini alan Ruslar, 2 Eylül 1991 tarihinde ülkenin doğusunda Transdinyester (Transnistria) Devletini ilan etmişlerdir (Telci 2010: 778, Judt 2009: 779, Sami Kohen "Bölünme İçinde Bölünme", Milliyet 7 Temmuz 1992: 6). Aynı günlerde Moldova'daki Gagauz Türkleri de bağımsızlık mücadelesi veriyorlardı. 1930 yılında Romanya sınırları içerisinde olan Besarabya'da 98.172 Gagauz yaşamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında bölge SSCB tarafından işgal edilince Gagauzların yaşadığı yerler Ukrayna'nın kontrolüne geçmişti (Hart 2000: 23, 155, Sander 2008: 144, Çınar 1997: 1607, 1611). Savaştan sonra Besarabya SSCB'ye bağlanınca burada yaşayan Gagauzlar da Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin idaresi altına girmişlerdi (Armaoğlu 1996: 452, Sander 2008: 233).

MOLDOVA'DAKİ GAGAUZ TÜRKLERİNİN DURUMU

Mihail Gorbaçov'un başlattığı kamu hayatındaki açılım yani glasnost ve ekonomide yeniden yapılanmayı amaçlayan perestroika politikaları SSCB sınırları içerisinde yaşayan milletleri bağımsızlık için hareketlendirmiş (Langlois vd 2000: 520-525), Gagauzlar da Besarabya'nın Sovyet Rusya'ya bağlanmasından beri devam eden Ruslaştırma ve glasnost ve perestroika politikalarından cesaret alan Romanya'nın Moldova'yı tümüyle Romenleştirme politikalarına karşı çıkmaya başlamışlardır. Gagauzlar 1987 yılında yoğun olarak yaşadıkları Komrat kentinde Gagoğuz Halk Örgütünü kurup, 12 Kasım 1989 tarihinde özerklik ilan etmişlerdir. Şüphesiz bu adımların atılmasında Moldova'da, Halkçı Cephe'nin baskısıyla azınlıkları rahatsız edecek kanunlar çıkarılması etkili olmuştur. Fakat Gagauzların bu kararı toprak bütünlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle Moldova tarafından tanınmamıştır. Ülkede, 1990'da yapılan parlamento seçimleri de Moldova ile Gagauzların ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. Moldova Halk Cephesi'nin oyların büyük çoğunluğunu aldığı seçimlerden sonra ülkenin Moldovalı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan adını Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirip Haziran ayında egemenliğini ilan etmesi, Gagauz ve Ruslar arasında kaygıların artmasına neden olmuş bu adımlar ayrılıkçılığın ön hazırlıkları olarak yorumlanmıştır. 19 Ağustos 1990 tarihinde Ortodoks-Komünist fikirli Gagauz önderlerinin toplantıya çağırdığı "Gagoğuz Milletvekili Kongresi" bağımsız Gagoğuz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Çınar 1997: 1607, 1611). Bu cumhuriyet Komrat Grubu olarak bilinen ve bir kısmını yarı Ruslaşmış Gagauzların oluşturduğu komünistlerin çabalarıyla kurulmuştur (Karpat 1996: 290, Judt 2009: 779). Bağımsızlık ilanından sonra Moldova'nın baskılarıyla karşılaşan Gagoğuz ve Transdinyester Cumhuriyetleri, bölgelerinde seçim kararı almışlardır ("Moldovya'da Birleşme", Milliyet 15 Ekim 1990: 4). Bu cumhuriyetlerin liderleri 19 Ekim günü ortak bir açıklama yaparak seçimlerin zamanında yapılacağını ilan etmişler, Birleşmiş Milletler ve dünya kamuoyundan da, Rus ve Gagauz halkının reformlar yolunda ilerleme arzusuna anlayış göstermelerini istemişlerdir. Liderler ayrıca SSCB ve Moldova'nın seçimlerin özgürce yapılabilmesi için uygun koşulları oluşturmalarını ve SSCB Parlamentosunun da seçimlerde gözlemci görevi yapacak parlamenter gruplar göndermesini talep etmişlerdir ("Birleşmiş Milletlere Çağrı", Milliyet 20 Ekim 1990: 17). Gagauz bölgesinde seçimler 25 Ekim günü başlamış, Moldova yönetimi ise seçimlere engel olmak için önlemler almıştır. Moldova Parlamentosu aynı gün olağanüstü toplanarak Gagauz ve Transdinyester bölgelerindeki ayrılıkçılara karşı ordu tarafından denetlenecek gönüllülerden oluşan bir birliğin kurulmasını kararlaştırmış, bu çerçevede elli bin gönüllüyü Gagauzların yaşadığı bölgeye göndererek durumu kontrol altına almaya çalışmıştır ("Moldavya'da Gerginlik", Milliyet 26 Ekim 1990: 15, Çınar 1997: 1611, "Kızılordu Şaşkın", Milliyet 28 Nisan 1991: 4). Bunun üzerine Gagauz liderlerinden Pyotr Zavrıcko, SSCB lideri Gorbaçov'a Gagauz Cumhuriyeti'nde doğrudan başkanlık yönetimi kurulması çağrısında bulunmuş, tek silahlarının demokrasi olduğunu söyleyerek seçimleri yapmakta ka-

rarlı olduklarını iletmiştir ("Moldavya'da Gerginlik", Milliyet 26 Ekim 1990: 15, "Seçim Sürüyor", Milliyet 27 Ekim 1990: 4). 28 Ekim'de Sovyet birliklerinin desteğini alan Gagauz Komünist liderler "Gagoğuz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'ini seçmişler ve Tiraspol'deki Sovyetlerin XIV. Rus Ordusu ve 98. Hava Tümen'inden aldıkları destekle Arkalık isimli Gagauz milis birliklerini oluşturmaya başlamışlardır (Karpat 1996: 290, Çınar 1997: 1607, 1611, "Kızılordu Şaşkın", Milliyet 28 Nisan 1991: 4). Bunun üzerine Moldova parlamentosu bölgede iki ay süre ile olağanüstü hal uygulamasına geçilmesini kararlaştırmış, aynı günlerde Moldovalı ve Gagauz yetkililer bir araya gelerek gerginliği azaltmak için görüşme kararı almışlardır. Bu arada bölgeye gönüllü birliklerin gönderilmesi ve Savunma Bakanı Dmitri Yazov'un söz vermiş olmasına rağmen askeri birliklerin Gagauzların merkezi Komrat'a girmesi meseleyi diploması ile çözmek isteyen Moldova Cumhurbaşkanı Mircea Snegur'un tepkisine neden olmuştur. Snegur, meclisin olağanüstü hal kararı aldığı oturumda müdahaleden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir ("Seçim Sürüyor", Milliyet 27 Ekim 1990: 4). Bu arada taraflar arasında başlayan görüşmeler Gagauzların bağımsızlık iradelerinde bir değişiklik yapmamış, Gagauz Cumhuriyeti'nin hükümeti durumundaki Geçici Komitenin üyelerinden Konstantin Tavşancı ve Mihail Kendigelen bağımsızlık kararından dönmeyeceklerini söylemişlerdir. Kendigelen, Moldova'yı ayrılıkçı milliyetçi politikalar takip etmekle suçlamış, başlatılacak bir ekonomik ablukadan Moldova'nın zararlı çıkacağını ve Türkiye ile Azerbaycan'ın yardımına ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir ("Moldavya Gergin", Milliyet 28 Ekim 1990: 4). Görüşmelerin sonuca ulaşmaması gerginliği artırıp tarafları çatışmanın eşiğine getirmiş, Moldovalı gönüllüler Gagauz başkenti Komrat'ı ablukaya almışlar, telefon hatlarını kesip, bölgeye yiyecek girişini önlemişlerdir. Bu arada Transdinyester Cumhuriyetini ilan etmiş Rusların bir kısmı destek için Gagauz topraklarına geçmiş ve Moldova Hükümetini Kişinev'e enerji taşıyan hatları ve başkente giden ana demiryolunu kesmekle tehdit etmişlerdir. Taraflar arasındaki çatışma ihtimali üzerine SSCB bölgeye özel birlikler göndermiş, bağımsızlık kararının Moldova yasalarıyla çeliştiğini söyleyen SSCB Parlamento Başkanı Lukyanov olaylardan dolayı Gagauzları suçlamıştır ("Gökoğuzlar Kuşatma Altında", Milliyet 29 Ekim 1990: 4). Taraflar arasında görüşmeler devam ederken Moldova Parlamentosu'ndaki on üç Gagauz parlamenterden, aralarında Geçici Konsey'in üyeleri Stefan Topal, Konstantin Tavşancı, Vasili Yakovlev, Vlademir Ryiykov ve Mihail Gyorgy'nin de bulunduğu onunun görevine son verilmiştir. Bu arada taraflar arasında başlamış olan görüşmelerden bir sonuç alınamamış ve Gagauzların %95'inin katılımıyla gerçekleşen seçimlerden sonra oluşan meclis 31 Ekim günü açılmış ve Stefan Topal'ı başkan seçmiştir. Elli dört üye ile toplanması gereken meclis, Moldova yönetiminin bazı yerlerde seçimlerin yapılmasını engellemesinden dolayı kırk dokuz üye ile toplanabilmiş ve Moldova ile Gorbaçov'un gözetiminde yapılacak görüşmeler için bir heyet seçerek işe başlamıştır ("Gökoğuz Meclisi Açıldı", Milliyet 1 Kasım 1990: 4, "Gökoğuzların Zaferi", Milliyet 2 Kasım 1990: 4). Gorbaçov, sorunu çözmek için 3 Kasım tarihinde Moldova-

lı, Gagauz ve Rus temsilcilerle bir görüşme yapmıştır. Yine Moskova'da SSCB Başbakanı Rijkov, Meclis Başkanı Nikolay Lukyanov, Gagauz lider Stefan Topal ve Rus lider İgor Smirnov'un katıldığı bir toplantı daha yapılmıştır ("Moldavya'da Güç Kullanımı", Milliyet 5 Aralık 1990: 4). SSCB'nin arabulucu olması ve duruma müdahalesi gerginliği kısmen azaltmış, Moldova parlamentosuna temasları ile ilgili bilgi veren Cumhurbaşkanı Snegur, Moskova'nın gerginliğe neden olan kararların dondurulmasından yana olduğunu ve destek verilmemesi durumunda istifa edebileceğini söyleyerek bazı noktalarda hatalı politikalar takip ettiklerinin kabul edilmesini istemiştir. Bunun üzerine meclis gönüllü birliklerin yirmi dört saat içerisinde dağıtılması ayrıca Gagauz ve Ruslarla görüşmelerde bulunmak üzere bir uzlaşma komisyonunun kurulmasını kararlaştırmıştır ("Gönüllüler Dağıtılıyor", Milliyet 6 Kasım 1990: 4). Fakat komisyon çalışmaları Moldovalıların, Gagauzlardan seçim sonuçlarını dondurmalarını istemelerinden dolayı çıkmaza girmiş, Romanya ile birleşmek isteyen milliyetçi Moldovalıların tavırları da Gagauzları ve Rusları tedirgin etmeye başlamıştır ("Gagauzlar Türkiye'ye", Milliyet 22 Kasım 1990: 17).

Bu arada Gagauz Yüksek Sovyet'i bağımsızlık sonrası yaptığı ilk toplantıda başkanlığa Stefan Topal'ı, yardımcılıklarına da Mihail Kendigelen ve Gyorgy Kolcu'yu getirmiştir. Yüksek Sovyet, Gagauz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin egemenliğini ilan etmiş ve SSCB'nin yeni birlik sözleşmesini imzalayacak devletlerle eşitliğinin tanınması halinde SSCB'nin bir parçası olarak kalmayı kararlaştırmıştır. Komrat Grubu ayrıca Romanya'ya katılmayı kabul etmeyeceklerini ve Rusçayı resmî dil olarak benimsediklerini duyurmuşlardır. Komrat Grubu bu fikirdeyken Kişinev'deki Gagauzlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Romanya idaresi altındaki şartları göz önüne alarak kültür ve dil serbestisinin tanınması koşuluyla Romanya'ya katılmaya sıcak bakıyorlardı (Karpas 1996: 290, "Gagauzlar Bağımsız", Milliyet 11 Aralık 1990: 4). Bu arada Moldova'daki gerginliğin devamı SSCB yönetimini iyice endişelendirmişti. SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nde Moldovalı delegelerin desteğini almak isteyen Gorbaçov, etnik gerilimlerin yaşandığı yerleri doğrudan kendisine bağlayıp, olağanüstü hâl ilan edebileceğini söylemiş ("Gorbi'den Demir Yumruk", Milliyet 20 Aralık 1990: 4), Gagauz ve Rusların bağımsızlıklarını feshetmiştir ("Gorbi Güçlü Başkan Yolunda", Milliyet 24 Aralık 1990: 4). Moldova Hükümeti bu karardan sonra Gagauzların bazı taleplerine olumlu yaklaşmış, Gagauz bölgesine ekonomik yardımlarını artırmış, Komrat'ta bir Gagauz Üniversitesi kurulmasını kabul etmiştir (Karpas 1996: 290). Moldova, SSCB'nin yapısının belirleneceği 17 Mart 1991 tarihli referandumu boykot etmesine rağmen Gagauzlar SSCB'nin parçalanmasını önlemek için yasadışı referandum düzenlemişlerdir (Çınar 1997: 1607). Bunun üzerine Moldovalı milliyetçiler, Rusların ve Gagauzların oy kullanmasını engellemeye çalışmış ve olaylar çıkmıştır. Referandumda Ruslar ve Gagauzlar birliğin devamı yönünde oy kullanmışlardır ("SSCB İçin 'Olmak ya da Olmamak", Milliyet 18 Mart 1991: 4, "Gorbi'nin Başarısı Puslu", 19 Mart 1991: 4). Bağımsızlık kararında ısrar eden Gagauz Parlamentosu, Gagauz lehçesi ile yayın yapacak bir radyo ve televizyon kurulması

ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için adımlar atmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, SSCB'nin dağılmasından hemen önce, Moskova'ya yaptığı ziyarette, Gagauz Cumhurbaşkanı Stefan Topal ile Cumhurbaşkanlığı Sekreteri Georgi Ratkoğlu ile de görüşmüştür. Özal, Türkiye'den siyasi, ekonomik ve kültürel yardım isteyen Gagauzlara destek sözü vermiştir ("Gagauz TV'si Kuruluyor", Milliyet 3 Mart 1991: 11, "Özal Türk Modelini Önerdi", Milliyet 12 Mart 1991: 10). Gagauzların bu adımları Avrupa basınının da dikkatini çekmiş, Fransız Le Monde Gazetesi, Gagauzların Romenler ve Moskova tarafından kullanılmaktan bıktıkları, Ankara'nın ise Gagauzları kendi parçası olarak gördüğü yorumunda bulunmuştur. Türk televizyon kanallarının Gagauzlar tarafından izlenmesi, İstanbul ile uçak seferlerinin başlaması, Türkçe öğrenim, özelleştirme ve işbirliğinin masadaki projeler olduğunu hatırlatan gazete, iki taraf arasında yakınlaşmaya dikkat çekmiştir ("Gökoğuzlar Umudu Ankara'ya Bağladı", Milliyet 3 Nisan 1991: 11). SSCB'nin dağılmasından hemen önce, Gagauz Yüksek Sovyet'i Moldova Meclisinin özerklik isteklerini görüşmeyi gündeminin sonuna bırakması üzerine olağanüstü toplanarak Türkçeyi resmî dil ilan etmiş, Türkçenin kullanımını yaygınlaştırmak için Ana Sözü Gazetesinin¹ çocuklar için Kırlangıç adında bir ek yayınlamasını kararlaştırmıştır. Ayrıca millî bir devlet bankasının kurulmasını da karara bağlamış, yürütme organının oluşturulması ise ertelenmiştir ("Gagauzlar Türkçeyi Resmî Dil İlan Etti", Milliyet 1 Haziran 1991:17). Komrat Grubu 19 Ağustos 1991 günü Moskova'da Gorbaçov'a karşı yapılan komünist askerî darbeyi desteklemiş, (Çınar 1997: 1607), halkının çoğunluğu Romen olan ve Romanya'ya katılması gündemde olan Moldova idaresi altında yaşamak istemeyen Gagauzlar, 1 Eylül 1991'de Komrat'ta yaklaşık bin beş yüz kişilik bir gösteri yapmışlar, bağımsızlık taleplerini yinelemişlerdir (Kemaloğlu 2012: 19, "Bağımsızlık İçinde Bağımsızlık", Milliyet 3 Eylül 1991: 4). Gagauzlar, Moskova'daki darbe girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra Moldova Hükümeti'nin Stephan Topal'ı tutuklamasına da tepki göstermişlerdir ("Azerbaycan'da Olay", Milliyet 24 Ağustos 1991: 14). Gagauz Parlamentosu 4 Kasım 1991 günü yeni anayasa taslağını onaylamış, Moldova'nın silahlı kuvvetlerini oluşturması ile ilgili yasanın tanınmamasını, Gagauz vatandaşlarının Moldova Ordusu'nda görev yapmasının yasaklanmasını kararlaştırmıştır ("Gagauzlar da Sandık Başı", Milliyet 6 Kasım 1991: 4). Bundan bir süre sonra iki taraf arasında çatışmalar başlamış, 13 Kasım 1991 günü Moldova güvenlik kuvvetlerinin bir Gagauz'u öldürmesiyle başlayan olaylarda can kayıpları yaşanmıştır ("Moldavya'da Çatışma", Milliyet 15 Kasım 1991: 4). Gagauzlar ve Ruslar cumhurbaşkanlarını seçmek için 1 Aralık 1991'de sandık başına gitmişlerdir. Gagauz Türkleri %90'a varan bir destekle Stephan Topal'ı başkanlığa getirmişlerdir. Bağımsızlık oylamalarında ise Gagauzlar %88, Ruslar da %95 oy ile bağımsızlık yönünde oy kullanmışlardır ("SSCB'de Bölünme Tam Yol", Milliyet 3 Aralık 1991: 4).

¹ Gagauzlar 1993 yılında, geçmişte Komünist Parti'nin yayın organlarından birinin eki olarak çıkan ve kendi dillerindeki tek gazeteleri olan Ana Sözü Gazetesi'ni Türkiye Başkonsolosluğu'nun da verdiği destekle tümüyle Latin harfleriyle yayınlamıştır. (Milliyet, 29 Eylül 1993: 19)

Moldovalılar ile Rus azınlık arasında 1991’de başlayan çatışmalar ise 1992 yılının başlarında daha da şiddetlenmiştir. Durumun gerginleşmesi üzerine Moldova Cumhurbaşkanı Snegur ülkenin toprak bütünlüğünün tehlikeye girdiğini ve iç savaş tehlikesi gerekçesiyle doğrudan başkanlık sistemine geçileceğini söyleyip, olağanüstü hâl ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı ayrıca büyük şehirlerde olağanüstü hâl komitelerinin kurulması ve yasadışı silahlı grupların dağıtılması talimatını vermiştir. Çatışmaların şimdilik dışında olan Gagauzlar da gelebilecek saldırılara karşı olağanüstü hal uygulamasına geçmişler, Transdinyester ile dayanışma içinde olduklarını ve Moldova’ya siyasi ve ekonomik ambargo uygulamaya hazır olduklarını açıklamışlardır (“BDT’de Savaş Rüzgârları”, Milliyet 23 Haziran 1992: 6).

Bu günlerde Moldova Cumhurbaşkanı Snegur’un Gagauz Eri Gazetesi’nin savunduğu kültür politikasını ve kısmi idari otonomiye benimseyebileceğini ilan etmesi taraflar arasındaki tansiyonu biraz düşürmüştür. Yine 1992 yılında Komrat Grubu komünizmin tasfiyesinin de etkisiyle Kişinev Grubuyla yakınlaşmış, Kişinev Grubuna yakın olan Leonid Dobrov aynı yıl Komrat belediye başkanlığını kazanmıştır. Moldova’da 1993 yılında yapılan seçimlerde bu ülkeyi Romanya ile birleştirmek isteyen milliyetçilerin ağır bir yenilgiye uğraması Gagauzları biraz daha rahatlatmış, fakat yine de Moldova ile Gagauzlar arasındaki anlaşmazlıklar bir süre daha devam etmiştir (Karpas 1996: 290-291). Gagauzlar, Bağımsız Devletler Topluluğu’ndan kendilerine tam üyelik statüsü tanınmasını istemişler, Moldova’da federatif bir devlet kurulması fikrini de benimseyebileceklerini belirtmişlerdir (“Gagauzlar BDT İstiyor”, Milliyet 11 Eylül 1993: 16). Moldova ile Gagauzlar arasındaki sorunlar Cumhurbaşkanı Snegur’un çabaları ve yapılan müzakereler sonunda olumlu bir noktaya gelebilmiş, 17 Aralık 1994 tarihinde Gagauz Yeri Hakkında Özel Kanun Moldova Meclisi’nde görüşmeye açılmıştır. Bazı Moldovalı milletvekillerinin diğer azınlıkları da hareketlendirir endişesiyle karşı çıktıkları kanun hakkında AGİT Yüksek Komiserliği’nden bir heyet de çalışma yapmış ve kanunun Moldova’nın toprak bütünlüğüne saygılı olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Yine Moldova Başbakanı Andrei Sangheli başkanlığındaki bir komisyon Gagauz Yeri’nin özel statüsü ile ilgili bir çalışma başlatmış, taslak kanun meclise sunulduğunda bazı aşırı milliyetçi milletvekilleri bu tasarıya karşı Gagauzlara sadece kültürel alanda özerklik sağlayan karşı bir teklif sunmuşlardır. Bunun üzerine taraflar arasında orta bir yol aranmış, Türkiye’nin de çabalarıyla 23 Aralık 1994 tarihinde Gagauzlara anayasalarından feragat ederek Moldova Cumhuriyeti’nin tespit ettiği sınırlarda kısıtlı bir politik özerklik verilmesi yani Gagauz Yeri’nin Özel Statüsü Üzerine Kanun onaylanmıştır. Moldova anayasasına eklenen bir madde ile de Gagauz Yeri Özerk Cumhuriyeti tanınmış, böylece Gagauzlar self determinasyon hakkına sahip bir millet olarak kabul edilmiştir (Çınar 1997: 1611-1612, Argunşah 2002: 241).

Bu kanuna göre Gagauzlara kültür, eğitim, istihdam, konut, yerel bütçe ve maliye ile ilgili konularda Moldova Anayasasına aykırı olmamak şartıyla kanun çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu kanuna göre Gagauz Yeri’nin resmî dili Gagauzca, Rusça ve

Romence olmuş, ayrıca Moldova Cumhuriyeti bayrağı yanında Gagauzların kendi bayraklarını kullanmalarına izin verilmiş, merkez ise Komrat şehri olmuştur. Yine kanuna göre Gagauz Yeri'nin sınırları dâhilinde bulunan bütün yer altı ve yer üstü kaynaklarının mülkiyeti Gagauz Yeri idaresine bırakılmıştır (Çınar 1997: 1612, Gönör 1997: 1598).

Gagauz Yeri'nde yürütmenin başında "Başkan"ın bulunması ve Başkan'ın dört senede bir halk tarafından seçilmesi ve aynı zamanda Moldova Cumhurbaşkanı'nın kararı ile Moldova Cumhuriyeti Hükümet üyesi olması da kararlaştırılmıştır. Halk Topluk'unun (meclis), Gagauzya'nın üst temsil organı ve yerel kanunları çıkarma hakkına sahip olması ve Gagauz Yeri'ndeki her bir yerleşim biriminin, otuz dört sandalyeli Halk Topluk'unda en az bir milletvekili ile temsil edilmesi karara bağlanmıştır (Formuzal 2010: 75). Gagauz Yeri'nin sınırlarını tespit etmek için 5 Mart 1995'te yapılan referandumdan bir sonuç alınamamış, 28 Mayıs'ta yapılan yeni bir halk oylaması ile Gagauz Yeri'nin sınırları belirlenmiştir (Çınar 1997: 1612).

TÜRKİYE MOLDOVA İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

İki ülke, SSCB'nin dağılmasından yaklaşık bir yıl önce 17 Ekim 1990 tarihinde Ankara'da ticari ilişkileri ve Türkiye ile SSCB arasındaki Sınır ve Kıyı Ticaretine İlişkin Anlaşmayı daha da geliştirmek ve ticaret hacmini artırmak için Kıyı Ticaretine İlişkin Protokol imzalamışlardır (Resmi Gazete 21 Ocak 1991: 1-2). SSCB'nin dağıldığı günlerde Türkiye, bağımsızlığını ilan etmiş veya etmek üzere olan ülkelere yakın ilgisini iletmek ve bu ülkelerin geçiş döneminde Türkiye'den beklentilerini tespit etmek için iki ayrı inceleme heyeti göndermiş, bu heyetlerden birisi Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan'ı ziyaret etmiştir (Aydın 2001: 376, "Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye", Milliyet 26 Aralık 1991: 13).

Türkiye bu adımıyla aynı zamanda SSCB sonrası gelişmelere kayıtsız kalmayacağını ve bu coğrafyanın yakın ilgi sahası içinde olduğunu da göstermiştir. Moldova'ya giden heyet Kışinev'de görüşmeler yapmış, Türkiye'nin Moldova ile Gagauzlar arasındaki sorunlara müdahale etmek istemediğini fakat Gagauzlara karşı zor kullanılmasına da izin verilmeyeceğini vurgulamıştır. Daha sonra Komrat şehrine giden heyet, Cumhurbaşkanlığı Sekreteri Georgi Ratkooğlu ve Belediye Başkanı Andrey Büyüklü'nin de aralarında bulunduğu kişilerle görüşmüştür. Gagauzlar tutuklu bulunan Cumhurbaşkanı Stefan Topal ve yardımcısı Mihail Kendigelen'in serbest bırakılması için yardım istemişler, Türk Heyeti de Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde yardım edilebileceğini söylemiştir ("Gagauzlara Yardım Sözü", Milliyet 24 Eylül 1991: 17). Türk heyetinin Moldova ziyareti ve burada Gagauzların sorunlarıyla ilgili görüşmelerin de yapılması Gagauzların yalnız olmadıkları konusunda dünya kamuoyuna verilen önemli bir mesaj olmuştur.

Türkiye, Moldova'yı 16 Aralık 1991'de tanımış, Başbakan Süleyman Demirel, Moldova Cumhurbaşkanı Snegur'a gönderdiği mesajda; tüm hak ve özgürlükleri kendilerine tanınmış olarak Moldova'da barış ve refah içinde yaşayan Gagauz Türklerinin iki ülke arasındaki ilişkilerde ve işbirliğinin daha da gelişmesinde bir köprü oluşturacaklarına inandığını belirtmiştir ("Demirel'den Tanıma Mesajı", Milliyet 28 Aralık 1991: 17). Bu mesajdan da anlaşılacağı üzere Türkiye, Karadeniz havzasının önemli bir ülkesi olan Moldova'yı birçok alanda işbirliği yapılabilecek bir ülke olarak gördüğünü ve Gagauzları da Moldova'nın toprak bütünlüğü içerisinde iki ülkenin yaklaşması için bir köprü olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Türkiye, Moldova'yı bölgesinde önemli bir güç olmak ve SSCB'nin varisi durumundaki Rusya Federasyonu ile rekabet edebilmek için işbirliği içerisinde olması gereken ülkelerden birisi olarak görüyordu. Bu bakış açısı Gagauzlarla birlikte Türkiye'nin Moldova politikasını belirleyici en önemli unsurlardan biriydi. Türkiye'nin ikili ilişkilerin ilk günlerinde böyle bir tavır ortaya koyması Moldova'yı rahatlatması gereken bir durumdu. Aslında Moldova'nın da Karadeniz bölgesinin en önemli devletlerinden biri olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesi kendi açısından oldukça hayatiydi. Her şeyden önce Moldova, Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olmayıp açık bir şekilde Rusya Federasyonu ile birlikte olmayacağını ilan etmişti. Bu da Karadeniz'in kuzeyinde tam bir denetim kurmak isteyen Rusya için kolayca kabul edilebilecek bir durum değildi. Bu yüzden Rusya Moldova'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmiş olan Transnistria Cumhuriyetine karşı Moldova'nın toprak bütünlüğünü savunan açık bir tepki geliştirmemiş, ileride Romanya ile birleşebilme ve Avrupa'ya entegre olma ihtimali olan Moldova'ya hep şüphe ile bakmıştır. Böyle bir durumda Moldova'nın Türkiye ile birlikte hareket etmesi ve her alanda yakın bir işbirliği geliştirmesi lehine olabilecek bir durumdu. Yine bağımsızlık için harekete geçmiş olan Gagauzların Türkiye'den yardım görmemesi ve Türkiye'nin Moldova'nın toprak bütünlüğünü savunması bu ülkenin elini rahatlatan bir durum olacaktı. Fakat Moldova, Gagauzlarla ilgili politikasından tam emin olmadığı için Türkiye ile ilişkilerini bir süre temkinli götürmeyi tercih etmiştir.

Bakanlar Kurulu, 18 Aralık 1991'de Kışinev'de Başkonsolosluk açılması kararı almış (Resmî Gazete 27 Aralık 1991: 3-4), 30 Aralık 1991 günü aldığı diğer bir kararla da Başkonsolosluk açılıncaya kadar Moskova Büyükelçiliğinin Türkiye'yi bu ülke nezdinde temsil etmesini kararlaştırmıştır (Resmî Gazete 9 Ocak 1992: 10). İki ülke arasında üst düzeyde ilk temas 2 Şubat 1992'de gerçekleşmiş, Demirel Davos'ta Snegur ile görüşmüştür ("Demirel Türk Liderleriyle Buluştu", Milliyet 3 Şubat 1992: 7).

KARADENİZ HAVZASINDA STRATEJİK İŞBİRLİĞİ

Bundan bir süre sonra da Moldova Başbakanı Valeriu Muravschi 4 Haziran 1992 tarihinde III. İzmir İktisat Kongresine, Cumhurbaşkanı Snegur da 25 Temmuz 1992'de Atatürk Barajının açılış törenine katılmıştır ("Hedeflerde Birleştiler, Ama ..", Milliyet 5 Haziran 1992: 5, "Atatürk Barajını Görkemli Törenle Turgut Özal Açtı, Milliyet 26 Temmuz 1992: 17). Bundan sonra ilişkiler biraz daha karşılıklı güvene dayalı olarak devam etmiş, 1993 yılı başında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu bünyesinde Türk Moldova İş Konseyi kurulmuş, özellikle tarım alanında işbirliği olanaklarının geliştirilmesi için çalışmalar başlamıştır ("Türk Moldova İş Konseyi Kuruldu", Milliyet 20 Şubat 1993: 5).

Moldova çok verimli ve geniş tarım alanlarına sahip olmasına rağmen millî gelirin % 65'i sanayi ürünlerinin katkısıyla oluşmaktaydı. Gıda işleme, domates üretimi, meyve ve sebze konserve sanayi, hafif alkollü şarap ve şampanya imalatı, makine imalatı, traktör, transformatör, televizyon sanayi, pompa, döküm makineleri, otomatik imalat hatları ve güç transformatörleri ülkenin başlıca üretim sektörleriydi ("Cumhuriyetlerden Bir Mozaik", Milliyet 13 Mart 1991: 13). Türkiye ile Moldova arasındaki dış ticaret hacmi, gelişen ilişkiler ve imzalanan ikili ve bölgesel anlaşmalar sayesinde her geçen gün artmıştır. 1992 yılında Türkiye bu ülkeye 15.000 dolarlık ihracat yaparken, bu ülkeden yaptığı ithalat 1.742.000 dolar olmuştur. 1993 yılında Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı 390.000, bu ülkeden ithalatı ise 28.908.000 dolardır. 1994 yılında Türkiye'nin ihracatı 3.628.000, ithalatı ise 20.453.000 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında ihracat 7.270.000, ithalat 15.616.000 dolar olmuştur. (Dış Ticaret İstatistikleri 1996 Foreign Trade Statistics 1998: 28). Dış ticaret rakamlarından da görüldüğü üzere iki ülke arasında başlangıçta 1.757.000 dolar olan dış ticaret hacmi beş yıl sonra 22.886.000 dolara ulaşmış ve Türkiye bu ülkeye yaptığı ihracatı her geçen yıl artırmıştır.

Türkiye ile Moldova arasındaki ilişkilerin gelişmesi için en uygun mecralardan birisi de bölgesel bir işbirliği teşkilatı olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüydü. İki ülke ilişkileri KEİ üzerinden de yükselen bir ivme ile devam etmiştir. KEİ ülkeleri Parlamenterler Asamblesi'nin kurulmasına ilişkin KEİ ülkeleri Medis Başkanları Toplantısı 25 Şubat 1993 günü İstanbul'da yapılmıştır. Moldova Parlamento Başkanı Petru Lucinschi'nin de katıldığı toplantıya KEİ ülkeleri Dışişleri Bakanları Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı sıfatıyla katılan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, bölgede KEİ amaç ve ilkeleriyle çelişen çatışmaların barışçı yollardan adil ve kalıcı çözümlere kavuşturulmasında büyük yarar ve zorunluluk olduğunu söylemiştir ("Ekonomik İşbirliği Barışa Bağlıdır", Milliyet 26 Şubat 1993: 20). Yine KEİ çerçevesinde Karadeniz Kültürel İşbirliği Bakanlar Toplantısı 5 Mart 1993 günü İstanbul'da yapılmış, bu çerçevede 6 Mart günü Türkiye, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında Kültür, Eğitim, Bilim ve Enformasyon Alanlarında İşbirliğine İlişkin Karadeniz Sözleşmesi imzalanmıştır (Resmî Gazete 24 Haziran 1994: 3-6). Yine Moldova Parlamento Başkanı ve

milletvekillerinin katıldığı KEİ Parlamenter Asamblesi I. Genel Kurul ve Başkanlık Divanı ve Daimi Komite toplantıları 16 Haziran 1993 günü İstanbul'da yapılmıştır ("Karadeniz Parlamentoları Kucaklaştı", Milliyet 17 Haziran 1993: 17). Bir gün sonra ise yine İstanbul'da Moldova Dışişleri Bakanının da katıldığı KEİ Dışişleri Bakanları toplantısı yapılmıştır ("KEİ Beklentilerin İşbirliği", Milliyet 18 Haziran 1993: 21).

Bu dönemde ilişkiler oldukça olumlu bir çerçevede devam etmiş, Moldova Cumhurbaşkanı Snegur, Özal'ın cenaze törenine katılmak için Türkiye'ye gelmiştir ("Cenazedeki Temsilciler", Milliyet 22 Nisan 1993: 17). 15 Haziran 1993 tarihinde ise işbirliğini daha da geliştirmek için Ankara'da Diplomatik ve Hizmet Pasaportu Hamillerini Karşılıklı Olarak Vizeden Muaf Tutma Hususunda bir anlaşma imzalanmıştır (Resmî Gazete 6 Ağustos 1993: 1-2). İki devlet 21 Haziran 1993 günü ise İstanbul'da Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması imzalamışlardır (Resmî Gazete 6 Ekim 1993: 1-3). 1994 yılı ikili ilişkilerin daha da geliştiği bir yıl olmuş, 14 Şubat 1994 günü Ankara'da Ticaret ve Ekonomik İşbirliği (Resmî Gazete 12 Ocak 1997: 1) ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin anlaşmalar imzalanmıştır (Resmî Gazete 31 Temmuz 1996: 2). Yine Moldova'dan gelen davet üzerine 27 Şubat 1994'te bu ülkede yapılacak parlamento seçimlerini izlemek üzere TBMM'den iki milletvekilinin Moldova'ya gitmesi kararlaştırılmıştır (TBMMTD c.52: 179).

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1 Haziran 1994 tarihinde başlayan Moldova ziyareti ise ilişkilerin gelişmesine hizmet eden en önemli gelişme olmuştur. Ziyaretten önce Bakanlar Kurulu Kışinev'de Büyükelçilik açılmasını kararlaştırmış (Resmî Gazete 26 Mayıs 1994: 19), Demirel de ziyaretinin son günü Büyükelçiliğin açılışını yapmıştır ("Rusya Tehdit Değil", Milliyet 4 Haziran 1994: 17). Ayrıca ziyaretten hemen önce Türkiye, Moldova ve Gagauzlara değeri 88.235 dolar olan dört ton ilaç göndermiştir (TBMMTD c.65: 234). Ziyaret Moldova tarafından da heyecanla karşılanmış, Snegur ziyaretin dostluk ilişkilerinin gelişmesinde dönüm noktasında olacağını ve imzalanacak anlaşmaların ülkesinin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde karşılaştığı zorlukların aşılmasına yardım edeceğini söylemiştir. Gagauzlara özerklik verileceğini de açıklayan Snegur, Türkiye'nin barışı tehdit eden ayrılıkçı eğilimlere karşı tedbirli ve dengeli tutumunu iyi bildiklerini söyleyerek Gagauzlar konusunda Türkiye'den rahatsız edici bir tavır beklemediklerini belirtmiştir. Türkiye'nin Gagauzlara olan ilgisinin Gagauzların zengin geleneklerini ve kültürlerini korumada onlara yardımcı olacağını ifade eden Snegur, Türkiye'nin Gagauzlara yapacağı ekonomik yardımların sorunların çözülmesine yardım edeceğini söylemiştir ("Moldova'dan Demirel'e Jest", Milliyet 30 Mayıs 1994: 17). Demirel 'in gezisine Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Ulaştırma Bakanı Mehmet Köstepen de katılmış ve ziyaret her açıdan oldukça verimli geçmiştir (Resmî Gazete, 30 Mayıs 1994: 23-24). Aslında ziyaret tatsız bir gelişmeyle başlamış, ziyaret öncesi Kışinev Komrat arasındaki karayolunda Moldova güvenlik güçlerince bir dizi operasyon gerçekleştirilmiş, sabıkaları bulunan kişilerin yaşadığı evlerde silahlar ele geçirilmiştir. Moldova makamları bu gelişme üzerine bir suikast endişesiyle güvenliği en üst düzeye çıkarmışlardır. Aşırı

milliyetçilerin Gagauzlarla Moldova yönetimi arasındaki uzlaşmadan rahatsız oldukları ve bunların birçoğunun Gagauzlarla ve Ruslarla yaşanan gerginliklerden ve çatışmalardan dolayı silahlandıkları bilinen bir gerçektir. Fakat bu grupların Türkiye Cumhurbaşkanı'na bir suikast düzenleyecek kadar ileri gidecekleri uzak bir ihtimaldi. Burada Moldova yönetiminin Gagauzlara verdiği haklar konusunda ülke içinde çok da rahat olmadığı ve belli oranda tepkileri ve tehlikeleri göğüslediğine dair bir mesaj vermiş olma olasılığı oldukça fazlaydı. Zaten ziyaretten hemen önce Moldova yönetimi ile Gagauzlar arasında bir uzlaşmaya varılmış, Moldova, bölgeye özerklik vermeyi kabul ederken, Gagauzlar da toprak esasına dayanan devlet kurma isteğinden vazgeçmişlerdi. Yine iki taraf Moldova'nın Romanya ile birleşmesi hâlinde Gagauz Türklerinin kendi geleceklerini tayin etme hakkının Moldova anayasasına girmesi konusunda anlaşmışlar ve bu mutabakatın ziyaretin hemen öncesinde gerçekleşmesi Türkiye'ye jest olarak yorumlanmıştır. Bu gelişmeler bazı aşırı milliyetçi Moldovalıların tepkisini çekmiş ve bunlar Gagauzlara özerklik verilmesine karşı çıkmışlar, Rus basınında ise Romanya gizli servisinde eğitim gören bazı militanların aralarında Türkiye Büyükelçiliğinin de bulunduğu yabancı diplomatik temsilciliklere ve hedeflere saldırılar düzenlemeyi planladığı yazılmıştır ("Demirel'e Suikast Hazırlığı mı?", Milliyet 2 Haziran 1994: 19, Judt 2009: 780). Nitekim ziyaretten altı ay sonra, 13 Ocak 1995 gecesi Kişinev'deki Türk Büyükelçiliği iki kişinin saldırısına uğramış, korumaların ateş açması sonucu saldırganlardan birisi ölürken diğeri yakalanmıştır ("Türk Elçiliğine Saldırı", Milliyet 15 Ocak 1995: 20). Ziyaretin ikinci günü Komrat'a giden ve burada Stepan Topal tarafından karşılanan Demirel'e Komrat Devlet Üniversitesi'nde fahri doktora belgesi verilmiş, Demirel de bu üniversiteyi himayesine almıştır. Daha sonra Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın yardımı ile Türk Moldova ortak yatırımı olan kiremit fabrikasının temeli atılmış ve Türkiye'den getirilen beş bin alfabe Gagauzlara verilmiştir. ("Gagauzlara Otuz Beş Milyon Dolar Kredi", Milliyet 3 Haziran 1994: 17, "Türkiye Devletten Kopuyor", Milliyet 4 Ağustos 1994: 13). 3 Haziran 1994 tarihinde Kişinev'de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, (Resmî Gazete 30 Eylül 1996: 12) ve iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği temeline dayalı ilişkileri ve Moldova toprakları üzerinde yaşayan Gagauzların geleneklerini koruma ve geliştirmeleri amacıyla Kültür Anlaşması imzalanmıştır (Resmî Gazete 15 Eylül 1994: 1-5). Yine Tarım Bakanlıklarının tarım, gıda endüstrisi, hayvancılık ve köy işleri alanlarına yönelik işbirliğini güçlendirmek ve geliştirmek amacıyla Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır (Resmî Gazete 7 Kasım 1994: 1-2). Aynı gün Uluslararası Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı, Uluslararası Terörizm ve Diğer Örgütlü Suçlarla Mücadelede İşbirliği (Resmî Gazete 10 Kasım 1994: 1-3) ve iki ülke arasında transit olarak yolcu ve eşya taşımacılığını kolaylaştırmak için Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşmaları imzalanmıştır (Resmî Gazete 25 Eylül 1994: 19-26). 3 Haziran günü ayrıca ikili ticaretin, müteahhitlik hizmetlerinin ve yatırımların teşvik ve geliştirilmesine yönelik Türk Eximbank tarafından sağlanacak azami otuz beş milyon dolarlık krediye ilişkin bir Mutabakat Muhtı-

rası da imzalanmıştır. Bu muhtıra ile iki ülke, ikili ticaretinin finansmanı, Moldova'daki müteahhitlik hizmetlerinin teşvik edilmesi ve Moldova'da Türk veya ortak girişim şeklindeki yatırımların geliştirilmesi için anlaşmışlardır. Muhtıraya göre bunların gerçekleştirilmesi için Türk Eximbank tarafından National Bank of Moldova'ya otuz beş milyon dolar bir çerçeve kredisi kullanılması kararlaştırılmıştır (Resmî Gazete 13 Ocak 1995: 1-2). Bu kredinin bir bölümü ile de Gagauzların yaşadığı Komrat, Çadır - Lunga, Vulkaneşti şehirlerinin ve civar köylerin içme suyu projelerinin tamamlanması öngörülmüştür (Avrasya Bülteni Haziran 2004: 14). Ziyaret, imzalanan anlaşmalardan da görüleceği üzere bir hayli verimli geçmiş, sadece son gün yayınlanacak ortak bildiride Türk tarafının Gagauzlar için Gagauz halkı ifadesini kullanma isteğine Moldova tarafı itiraz etmiş, bunun üzerine bildiride sadece Gagauzlar ibaresine yer verilmiştir ("Rusya Tehdit Değil", Milliyet 4 Haziran 1994: 17).

İmzalanan anlaşmalardan da görüleceği üzere Demirel'in bu gezisi Türkiye Moldova ilişkilerinin ileri gitmesi hususunda bir dönüm noktası olmuştur. İki ülke hemen hemen her konuda anlaşmalar imzalamış, üç seneden beri gelişen ilişkiler bundan sonra tam bir işbirliği ve karşılıklı güven ilişkisi çerçevesinde devam etmiştir.

Demirel'in Ukrayna ve Moldova'ya yaptığı ziyaret öncesi Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in Rusya Federasyonu'nun politikaları ile ilgili verdiği demeç ve ziyaretler sırasında bu iki devletle imzalanan işbirliği anlaşmaları Rusya Federasyonu'nu oldukça rahatsız etmiştir. Güreş'in Rusya'nın yeniden bir tehlike hâline geldiği ve Çarlık Rusya'sı gibi yayılmacı politikalar izlediği şeklindeki sözleri bu devletin tepkisini çekmiş ve Rusya Ankara'dan bir açıklama istemiştir. Demirel de Kışinev'de Rusya'nın rahatsızlığını gidermek için bir açıklama yapmış ve bu devletin tehdit oluşturduğu şeklindeki görüşlere katılmadığını, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiğini ve Türkiye'nin bölgede diğer ülkelerle yakınlaşmasının Rusya'ya karşı olmadığını, amaçlarının Karadeniz'i barış denizi hâline getirmek olduğunu söylemiştir (Sami Kohen, "Rusya Politikasında Çelişkiler", Milliyet 4 Haziran 1994: 16, "Rusya Tehdit Değil", Milliyet 4 Haziran 1994: 17).

Demirel'in bu demecine rağmen iki ülkenin Karadeniz havzasında bir güç mücadelesi içinde oldukları çok açıktı. KEİ'nün iki lokomotif ülkesi birbirlerine karşı hamle üstüne hamle yapıyorlardı. Türkiye'nin Karadeniz'in kuzeyinde Ukrayna ve Moldova ile yoğun işbirliği çabaları ve Demirel'in Rusya'ya karşı Ukrayna, Mısır, İsrail ve Suudi Arabistan'ı içine alan bir güvenlik hattından bahs etmesi şüphesiz Rusya'nın bölgede bir süredir devam ettirdiği politikalara karşı önlemler niteliğindedir. Dolayısıyla Demirel'in Ukrayna ve Moldova'ya gerçekleştirdiği ziyaretler Türkiye'nin bölgede etkin bir güç olmak için attığı önemli adımlardır.

Türkiye'nin Moldova ve Gagauzlara ilgisi bu ziyaretten sonra artarak devam etmiş, Demirel, TBMM'nin 19. Dönem 4. Yasama yılını açış konuşmasında Gagauzlardan da bahsetmiş ve Avrupa'nın ortasında yüzyıllardır Türklüklerini ve Türkçelerini

koruyabilmiş yaklaşık 152.000 Gagauz'un Moldova vatandaşı olduğunu ve aynı zamanda Türkiye'ye karşı da büyük bir hayranlık ve sevgi duyduklarını söylemiştir. Gagauzların Komrat şehrinde kurdukları üniversiteyi gerçek bir Türk üniversitesi olarak tanımlayan Demirel, Moldova'nın Gagauzlara yaklaşımını da takdirle karşıladığını ifade etmiştir. Kırım Tatarlarının ve Gagauzların dünyada güvenilebilecekleri tek devletin Türkiye olduğunu söyleyen Demirel, Türkiye'nin büyük bir devlet olarak tarihten devraldığı birtakım büyük meselelere ilgisiz kalamayacağını belirtmiştir (TBMMTD c.65: 21-22). Bu çerçevede TİKA, Gagauz Radyo ve Televizyonu'nu (GRT) 1994'den itibaren desteklemeye başlamıştır (TBMMTD c. 58: 562). Başbakan Tansu Çiller de 18 Ocak 1995 tarihinde Gagauz Cumhurbaşkanı Stefan Topal ve Dışişleri Bakanı Peter Zayrovski ile görüşmüş, Moldova ile Gagauzların arasında varılan uzlaşmadan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, Türkiye'nin Gagauzlara ekonomik ve kültürel alanlarda yardıma devam edeceğini söylemiştir ("Konut'ta Görüşme", Milliyet 19 Ocak 1995: 13). 5 Mart 1995 günü Gagauz Türklerinin yasal statüsünü belirleyecek olan "Gagoğuz Yeri Özel Hukuki Statü Yasası" referandumunun TBMM'yi temsilen bir parlamento heyeti tarafından izlenmesi için gelen davet meclis tarafından uygun görülmüş ve dört milletvekilinin referandumu izlemek üzere gönderilmesi kararlaştırılmıştır (TBMMTD c.82: 259).

SONUÇ

Moldova, SSCB'nin dağılmasından sonra Karadeniz Havzası'nda en güçlü devlet konumuna gelen ve SSCB'nin varisi durumunda olan Rusya Federasyonu'na karşı bağımsız bir politika izlemiştir. Bağımsız Devletler Topluluğuna katılmayan Moldova, ortak bir sınırının olmamasının da verdiği cesaretle Rusya ile ilişkilerinde hep mesafeli ve tedbirli politikalar sürdürmüştür. Moldova'nın bu politikalarında kuşkusuz yeniden bu devletin yörüngesi altına girmek istememesi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'ye bırakılan bölgenin etnik olarak büyük oranda Romen ve Moldovan olmasının önemli rolü vardır. Yani Moldova etnik, siyasi, kültürel ve daha birçok açıdan Rusya'dan çok Romanya'ya yakındır.

SSCB'nin dağıldığı günlerde Moldova nüfusunun yaklaşık %13'ünü oluşturan Ruslar, Transdinyester Cumhuriyetini kurmuşlar, Moldova da doğal olarak toprak bütünlüğü için bir tehdit olan bu ayrılıkçı harekete izin vermemiş ve çatışmalar başlamıştır. Moldova'daki eski SSCB birliklerinin zaman zaman olaylara Ruslar lehine müdahale etmesi ve Rusya'nın da Moldova'nın toprak bütünlüğünü savunan net bir politika ortaya koymaması Moldova ile Rusya arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Rusya bu dönemde Moldova'nın doğu komşusu Ukrayna ile de sorunlar yaşıyordu. SSCB'nin nükleer silahlarının ve Karadeniz Filosunun geleceği, Kırım'daki Rusların Rusya ile birleşme ve Rusya'nın Ukrayna'yı kontrolünde tutma isteği iki ülke ilişkilerini sıkıntıya sokuyordu. Dolayısıyla 1991'den sonra Rusya'nın kendisi için siyasi, ekonomik, askeri ve stratejik olarak çok önemli olan bu iki doğu Avrupa ülkesi ile ilişkileri sağlıklı bir şekilde yürümüyordu. Aslında bu durum böl-

gede Rusya ile rekabet içerisinde olan Türkiye için avantajlı bir durumdu. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya devletleriyle yakınlaşması, bunlarla arasındaki etnik, dini, kültürel ve tarihi bağlar dolayısıyla zor olmamıştı. Şimdi Türkiye kendisiyle bu tür ortak değerleri olmayan Moldova ve Ukrayna ile bu ülkelerde yaşayan Türk azınlıklar ve bu ülkelerin Rusya Federasyonu ile olan anlaşmazlıkları üzerinden bir yakınlaşma gerçekleştirebilirdi. Türkiye bu durumu bir politika olarak benimsemiş ve uygulamaya koymuştur. Ukrayna'nın Kırım bölgesinde ve Moldova'da yaşayan Hristiyan Gagauz Türkleri, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde önemli bir köprü olmuştur. Türkiye bu ülkelerdeki Türkler konusunda Ukrayna ve Moldova'nın toprak bütünlüğüne saygılı bir politika takip etmiş, özellikle Gagauz Türklerine bağımsızlık konusunda destek vermemiş, iki tarafın Moldova'nın toprak bütünlüğünün korunacağı bir uzlaşma içerisinde olmaları için çaba sarf etmiştir. Ukrayna'da da benzer bir politika takip eden Türkiye, Kırım Türklerinin sorunlarının çözülmesi noktasında Ukrayna ile ortak hareket etme yolunu tercih etmiştir. Ukrayna ile Türkiye arasında Kırım Türkleri konusunda herhangi bir anlaşmazlık yaşanmadığını ve bu iki devletin birlikte hareket ettiklerini gören Moldova da Gagauzlarla ilgili politikasından emin olamadığı ve bu yüzden mesafeli olarak devam ettirdiği Türkiye ile ilişkilerini daha yakınlaştıracak ve yoğunlaştıracak adımlar atmaya başlamıştır. Bir süre sonra iki ülke arasında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu bünyesinde Türk Moldova İş Konseyi kurulmuş, daha sonraki dönemde ise hemen hemen her alanda ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Ekonomisinin toparlanması ve serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli zorluklar yaşayan Moldova için Türkiye, ekonomik olarak önemli bir destekçi olmuştur. Özellikle İstanbul Laleli'de birçok Moldovalı bavul ticareti yaparken, Moldova'dan gelen birçok kaçak işçi de Türkiye'nin iki ülke arasındaki iyi ilişkiler sebebiyle göz yumması sonucu iş bulup çalışabilmiştir. Diğer yandan Türkiye tarafından ortaya atılan KEİ de Türkiye ile bu ülkeler arasında önemli bir işbirliği alanı oluşturmuştur.

İki ülkenin 1991 ile 1996 yılları arasındaki ilişkileri her geçen gün gelişmesine rağmen, var olan potansiyele oranla istenilen düzeye gelememiş, fakat iki ülkenin birbirlerini her geçen gün daha yakından tanıyıp politikalarını netleştirmeleri ile birlikte ilerleyen yıllarda daha hızlı bir ivme ile gelişmiştir. Her alanda var olan işbirliği olanakları tam anlamıyla harekete geçirildiğinde kuşkusuz bundan her iki ülke de oldukça önemli kazanımlar elde edecek bu durum da bölge barışına oldukça olumlu katkı yapacaktır.

KAYNAKÇA**Kitap ve Makaleler**

- AKDEVELİOĞLU Atay, Alpkaya Gökçen, Arat Tuğrul, Aydın Mustafa, Baykal Sanem, Erhan Çağrı, Fırat Melek, Kürkçüoğlu Ömer, Oran Baskın, Özersay Kudret, Tellal Erel, Uzgel İlhan (2001), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt II: 1980-2000, (edit: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2002) "Gagauzların Tarihi" *Türkler*, C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 228-249.
- ARMAOĞLU, Fahir (1996), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi* (cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul: Alkım Yayınları.
- AVRASYA BÜLTENİ, Haziran 2004, S. 23.
- ÇINAR, Günden Peker (1997) "Gagoğuzlar" *Yeni Türkiye Dergisi: Türk Dünyası Özel Sayısı II*, S.16, Temmuz-Ağustos 1997 İstanbul, s. 1603-1615.
- DIŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİ 1996 FOREIGN TRADE STATISTICS, (1998), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası
- FORMUZAL, Mihail (2010) "Gagauzya'da Yatırım İmkanları" 9. *Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu* (İstanbul, 11-13 Aralık 2009) *Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Destekler Bildiriler Kitabı* Ankara, s. 75-76.
- GÜNGÖR, Harun (1997) "Gagauz (Gökoğuz)" *Yeni Türkiye Dergisi: Türk Dünyası Özel Sayısı II*, S.16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1595-1602.
- HART, Liddell (2000) *II. Dünya Savaşı Tarihi I* (çev: Kerim Bağrıaçık), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- JUDT, Tony (2009) *Savaş Sonrası 1945 Sonrası Avrupa Tarihi* (çev: Dilek Şendil), İstanbul: Nehir Yayınları.
- KARPAT, Kemal (1996) "Gagauzlar" *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 288-299.
- KEMALOĞLU, İlyas (2012) "Karadeniz Bölgesindeki Bazı Sorunlar" *Karadeniz'e Türk Rus Bakışı Orsam Tutanakları* No:27.
- LANGLOIS, Georges, Boismenu Jean, Lefebvre Luc, Regimbald Patrice (2000), *20.Yüzyıl Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SANDER, Oral (2008) *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TELCİ, İsmail Numan (2010) "Moldova'da Devlet İçinde Devlet: Transnistria" *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Kanunları*, C.I, (edit: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman) Ankara. Nobel Yayın Dağıtım, s. 773-793.
- UÇAROL, Rifat (2010) *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları.

Tutanaklar

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* C.52, (19 Ocak 1994 tarihli 66. Birleşimden, 8 Şubat 1994 tarihli 68. Birleşime kadar) (1994) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* C.82, (16 Mart 1995 tarihli 87. Birleşimden, 28 Mart 1995 tarihli 91. Birleşime kadar) (1995) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* C.65, (1 Eylül 1994 tarihli 1. Birleşimden, 13 Eylül 1994 tarihli 5. Birleşime kadar) (1995) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi C. 58, (25 Aralık 2009 tarihli 42. Birleşimden, 14 Ocak 2010 tarihli 48. Birleşim dâhil) (2010) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi

Gazeteler

Milliyet

Resmî Gazete